

festivalová recenzia - **hlavný program**

LILITH

MESTSKÉ DIVADLO ŽILINA

autorka recenzie: Veronika Kolejáková

predstavenie na festivale Dotyky a spojenia:

27.6.2024 v Martine

Byť sama sebou, kým svet ešte spí

Inscenácia *Lilith* je druhou spoluprácou režijno-autorskej dvojice Edo Kudláč/Miklós Forgács na pôde Mestského divadla Žilina. Kudláčov úsporný režijný rukopis nás podobne, ako v jeho iných interpretáciách súčasných hier, bezpečne prevedie zložitou a významovo otvorenou textovou plochou konfrontácie mýtom o Lilith. Forgács svoje očarenie postavou Lilith, vymazanej z oficiálneho biblického výkladu, zakladá na jej všemožnej snahe vyviaznuť z falošnej argumentačnej dilemy, ktorá sa v bludnom kruhu vracia k hierarchii poradia stvorenia. Lilith odmieta prijať fakt, že to, čo Adamovi patrí automaticky, si ona musí vybojovať a jej pozornosť je upriamená na každodenné stvorenie a prežívanie sveta a vlastnej identity v ňom.

Rôznorodé náboženské, literárne a filozofické interpretácie vnímajú naprieč tisícročiami Lilith jednak ako zosobnenie vzdoru proti patriarchátu, no aj osobitú entitu, ženské božstvo, ktoré je samo o sebe základom matriarchátu. V kresťanskej perspektíve je Boh Stvoriteľ mužský element, k svojmu dielu sa stavia ako autorita. Lilith je stvorená spolu s Adamom, ktorý sa ako muž cíti poverený a vyvolený riadiť svet, no nevie o tom, že sa predpokladá, aby akceptovala nevy povedanú prvotnú hierarchiu. (Neskôr ju nahradí Eva, stvorená dodatočne z Adamovho rebra. Povedané dnešným slovníkom - Boh do ich párovej dynamiky opäť nezasahuje, až kým Eva nepodľahne pokušeniu siahnuť na strom poznania.) Z pohľadu feministickej filozofie Lilith zosobňuje okamih precitnutia a vhľadu, prvú konfrontáciu s nevy povedanou hierarchiou, ktorá sa spoločensky udržiava v podobe heteronormatívnej morálky podriadenia. Lilith Adama opustí, no v bežnom kontexte je realitou práve nemožnosť odchodu a závislosť, ostáva len démonizovaný hnev a karikovaná hašterivosť žien, pri ktorej sa nepátra po koreňoch hlbokej frustrácie a bezmocnosti, ktorá vyplýva zo závislej pozície. Žilinská inscenácia otvára výklad mýtu v oboch smeroch – na jednej strane pripúšťa, že sa démonizovaná prvá žena svojím odchodom od Stvoriteľom prisúdeného muža Adama radšej zámerné vymazala a opustila nanútený naratív a rolu, na druhej strane zdôrazňuje spoločensko-politický apel

proti vymazávaniu žien z podielu na rozhodovaní o verejnom, no najmä vlastnom živote zo strachu z nepodriadeného, živelného žensťva, ktoré si Lilith privlastnila od okamihu samo-stvorenia.

Inscenácia je členená na významové celky, reprezentované striedaním odlišných médií a priestorov. Niektoré z celkov nesú aj pomenovanie vo forme premietaných titulkov, tie sa však spájajú s obsahom skôr abstraktne a vágne a nenapomáhajú zachytiť sa o ich významy (Laboratórium zobúdzania, Architektúra spánku). Tvorcovia zdôrazňujú princíp putovania, stúpania smerom nahor, útrobnosť a priestorom divadelnej budovy ako zástupnej metafory stvoreného a postupne sa rozširujúceho spoznávaného sveta. Začína časovo rozsiahlou videoprojekciou na premietaciu plochu uprostred javiska. Dominantnosť videografie je pragmaticky odôvodnená technickou nemožnosťou vstupu živého publika do stiesnených priestorov podzemia divadla, ktoré reprezentuje východiskový bod zrodu postavy a postupne vystupovať až na úroveň javiska. Bez tohto poznania sa projekcia javí ako zámerne zvolené odstúpenie od divadelného jazyka a jej výtvarný aspekt spočiatku evokuje videozáznam performancie (obraz členený na dve polia, fyzická akcia snímaná z dvoch rôznych uhlov) a postupne sa žánrovo mení na televízno-filmový záznam dialógov medzi protagonistami. V úvode videoprojekcie sa protagonistky, predstaviteľky Lilith, v strohej nevábnej kotolni s kachličkovanými stenami a odhaleným potrubím, obliekajú do kostýmov. Ich počítačová nahota dostáva kontúry strohého ženského odevu, zimného kostýmu z hrubého materiálu. Dlhá sukňa, sako, rolák a polopriesvitné pančuchy a nahladko vypnutý účes sú zahalujúce, eliminujú mäkkosť a voľnosť nahého tela a rozpustených vlasov. Vzhľadom na kultúrny kontext feministickej interpretácie mýtu o Lilith, môže byť kostým vnímaný aj ako odkaz na stereotyp emancipovanej ženy ako viac zahalenej, či na konvenčnú učiteľskú "staropanenskú" rovnošatu.

V prehovore o sebe samej (k sebe samej) si však Lilith, stvárnená paralelne troma hereckými protagonistkami (Iveta Pagáčová, Natália Fašánková, Ada Juhásová) vnútorne zachováva konvenciami nepoznamenanú voľnosť a slobodu určiť sa, možnosť prežívať seba ako tú, ktorá sa ešte musí sama stvoriť, nemá obmedzujúce kontúry: „Zobudím sa a svet ešte spí“. Prijatím role a odevu, sa ešte nestáva nikým preddefinovaným. Chce sa „nepovinne“ venovať sama sebe. No je autenticky zaskočená a ohradí sa, keď zistí, že je tam „aj niekto druhý“. Nastáva prudká zrážka so svetom alebo len s jeho časťou, ktorú reprezentuje intenzívne prítomný muž/muži. Traja predstavitelia Adama (Michal Koleják, Michael Vrzala, Peter Martinček) sa objavujú už oblečení, narodili sa skôr ako Lilith, no súčasne pôsobia suverénne, akoby sa narodili s rekvizitou basketbalovej lopty (zemegule) v ruke. Akoby už mali rozohranú svoju hru alebo sa na ňu práve chystali. Adam je ako muž presvedčený, že „dostal do daru celý vesmír“ a „určuje svet“. Ich kostým – ľahký oblek širokého strihu s nohavicami skrátеныmi nad kolená, doplnený tmavými ponožkami a šnurovacími topánkami je opakom hrubšieho zahalujúceho kostýmu Lilith. Zároveň pôsobí aj trochu neohrabane a nepatrične, štylizáciou evokuje

skôr odev pre malých chlapcov, či žiakov. V režijnom výklade predstaviteľky Lilith vystupujú každá sama za seba, ich hlasy sa prelínajú ako jeden prúd, neinteragujú spolu navzájom. Obracajú sa buď introspektívne do svojho vnútra, alebo na mužov, kým mužskí protagonisti sú v interpretácii na počiatku menej diferencovaní. Akoby sa vzájomne potrebovali ako partia či kolektív, tvoria skupinu. Adam je ako muž presvedčený, že „dostal do daru celý vesmír“ a „určuje svet“.

Neskôr, v párových „manželských“ dialógoch si už zachovávajú diferencované dvojice partnerskú príslušnosť. Snímanie, prispôsobené malým priestorom ošumelej kúpeľne, evokuje estetiku nezávislých filmov, no pohráva sa aj s kontextom nízkorozpočtovej televíznej produkcie (Rodinné prípady, denné seriály a telenovely). Forgácsov text sa vyhýba ilustrovaniu stereotypov, citlivo sa voči nim vyhraňuje. Vytvára sa kontrast medzi civilnosťou až banalitou replík a dialógov, ktoré pôsobia ako autenticky vystrihnuté z každodennej všednosti manželského života (pokazila sa práčka, mikrovlnka, vysávač), prelínaných ontologickými úvahami, ukotvenými v téme privlastnenia si ženskej identity. Lilith sa skepticky pýta Adama – „aká je moja funkcia?“, no chce sa v skutočnosti definovať sama, stvoríť sa. Dištancuje sa od stereotypov aj v jazyku, keď hovorí o tom, ako sa jej protivia rôzne zdobneniny. No vzájomná argumentácia sa míňa porozumeniu, Adam nezraňuje Lilith nadradenosťou, ale skôr nepochopením základného významu toho, o čo sa ako žena snaží. Jeho svet ho čaká, má v ňom „veľa práce“. Mikroagresia je prítomná len v mizanscéne, keď oblečený muž stojí vo dverách kúpeľne, vstupuje do intimity hygieny Lilith, máme však dojem, že to robí automaticky, nezámerne. O tom, či bude medzi nimi intímny styk nechá rozhodnúť Lilith, iba prekvapene poznamená, že ju dnes nebolí hlava. U Lilith je zas prítomná pasívno-agresívna pozícia, v ktorej oznamuje problém, na ktorý muž stereotypne reaguje nutkaním okamžite ho riešiť (opraviť práčku), ktorú si už medzitým provizórne opravila sama. Civilné narážky patria k situačným aspektom, ktoré už na pôde textu umožňujú realisticky sa stotožniť so „žitou“ pravdivosťou mužsko-ženského prežívania. Hudobná zložka umocňuje znepokojujúce zneistenie Lilith, v jednej zvukovej vrstve sa objavuje sústavné bzučanie hmyzu, ktoré pripomína prítomnosť démonických síl, ale je samo o sebe zámerne rušivé.

Stredná časť inscenácie využíva divadelný jazyk, herci a herečky vstupujú na javisko. Textovo je ústredný dialóg ukotvený v konfrontácii ambície Lilith vytvoriť edukatívnu hru pre mladé publikum a Adamovej obhajoby konvenčných predstáv o ideálnom zobrazení sexuálneho aktu. Problematika sexuálnej výchovy a otvorenosti sa pre mnohé konzervatívne prúdy spája s vulgarizáciou a tabu obostreté okolo poznania tela a sexuality má chrániť (iluzívnu) čistotu. Vulgárnosť slovníka Lilith organicky vyplýva zo širokého spektra pomenovaní sexuálneho aktu a častí tela, všetky výrazy si slobodne a suverénne privlastňuje a optika posudzovania neprípustnosti vulgárnosti u žien smeruje k rozhodnutiu publika. Kým pre Adama je hierarchicky rozhodujúce, kto z nich bude prvý „navrchu“,

Eve ide pri intimite o kontakt s jeho aj jej vlastným telom. Prijíma hru na dominanciu, ak sa jej môže sama zúčastniť. Do konfrontácie sa zapájajú aj ostatné protagonistky Lilith a vrcholí tehotenstvom (vsunie si basketbalovú loptu pod rolák) a aktom pôrodu, ktorý si privlastňuje v duchu mýtickej Lilith aj ako akt pomsty. Odchádza rodiť sama, pocíti sa v pozícii moci (stvoriteľky) a deklaruje, či sa priamo vyhráza, že porodí čokoľvek len bude chcieť. Protagonisti Adama si nasadia krídla a menia sa na krotkých archanjelov, ktorí majú Lilith privolať späť. No zmôžu sa len na pokorný odchod s loptami v rukách, ako malí chlapci, ktorí sa odchádzajú hrať, kým Lilith rodí.

Návrat k videoprojekcii zobrazuje ťažký a bolestivý pôrod, počas ktorého Lilith stúpa hore na výťahovej plošine. (Otázka prudkých pôrodných bolestí, ktoré boli biblickým trestom až pre nástupkyňu Lilith, Evu, upovedomuje o konvencii zobrazovania pôrodu, ktorá tvorcom možno ušla.) Dialóg s pomyselným gynekológom sa opäť opiera o realitu pôrodných príbehov žien, pri ktorých sú vysúvané o pozície podriadenia sa autorite – rodí žena, no pôrod vedie lekár, komentuje a kladie nepríjemné otázky: „Čo to rodíte?“ Lilith si uvedomuje prítomnosť inej rodiacej ženy, ktorá však musí vypudieť mŕtvy plod. V mytologickom príbehu bola Lilith tou, ktorá rodila mŕtve deti z pomsty, v empatickom výklade ide skôr o stotožnenie sa z hrôzou z nenaplneného odovzdania nového života. Telo mŕtveho plodu končí v dostatočne veľkom zaváraninovom pohári. Cítíme závan cynického nekompromisného sveta, do ktorého sa Lilith postupne vymanením z rovnako nevyhovujúceho „raja“ dostáva. Lilith sa však pohne ďalej, dá význam aj vlastnej bolesti a putovanie sa blíži ku koncu.

V závere blúdia protagonistky Lilith v čoraz menej koherentnom zhľuku rozpadajúcich sa slovných obrazov, evokujúcich v melodickom odriekaní priebeh skupinového koitu, priestormi zahltenými premietanými pornografickými filmami na steny aj ich telá. Dostanú sa postupne rebríkom na najvyšší bod – strechu divadelnej budovy. Okolo sa rozprestrie pohľad na strechy mesta, ktorý obklopuje tri Lilith. Stoja oproti sebe chrbtom a držia sa v geometrickej formácii za ruky. Ilúzia časozberu od úsvitu do súmraku vytvára dojem rýchleho plynutia času, no aj večnosti. Lilith slobodne vykriknú a ich hlas sa nesie do diaľky.

Inscenácia potvrdzuje schopnosť súboru žilinského divadla podporiť ucelený dramatický tvar a priniesť konzistentné výkony. Trojice protagonistov a protagonistiek vnášajú do variácií na postavy Lilith a Adama civilnosť a autenticitu a suverénne sa pohybujú aj na zložitejšej a významovo nejednoznačnej textovej ploche. Vzhľadom na štruktúru, v ktorej vyniká divadelná sekvencia rámcovaná videografiou, dominuje predstaviteľkám Lilith Iveta Pagáčová, ktorá zaujme, až strhne svojou intonačnou a významovou presnosťou, drzou živelnosťou a suverenitou. No v ničom nezaostávajú ani výrazovo pestré polohy Natálie Fašánkovej a Ady Juhásovej, ktoré sa dokázali citlivo vystríhať vykričanej rebélii Lilith a sprostredkovať jej myšlienkovú-filozofickú svet. Kým Fašánková využíva určitú netrpezlivosť a nepokoj, ktorý sa spája s frustráciou Lilith z nepochopenia, Juhásová je

viac melancholická, ponorená do seba a drží sa ako Lilith premýšľania ako nitky, ktorá ju spája so sebou, aby pod tlakom nerezignovala. Mužskí protagonisti sa stotožnili s polohami, kde sa nediferencovane splyývajú ako mužský kolektív, aby vzápätí vytvorili v dialogických pasážach panoptikum rozličných manželských situácií. Michael Vrzala vyniká potlačenou, unavenou dominanciou, spojenou s chlapčenským zjavom. Petrovi Martinčekovi sa darí evokovať suverénnu a samozrejmú usadenosť Adama v mužskej roli a citlivo narábať s dojmom limitovaného chápania a kapacity premýšľania, aby jeho Adam nevyznel vo svojej sebaistote obmedzene a hlúpo. Michal Koleják ťaží zo fyzicky dominantného zjavu v kontraste ku krehkosti a poddajnosti v konečnom rozhodovaní.

Lilith. Mestské divadlo Žilina

Premiéra: 30.11.2023

Autor: Miklós Forgács

Dramaturgia: Daniela Brezániová

Scéna a kostýmy: Eva Kudláčová Rácová

Hudba: Peter Machajdík

Réžia: Eduard Kudláč

Účinkujú: Natália Fašánková, Ada Juhásová, Iveta Pagáčová, Michal Koleják, Peter Martinček, Michael Vrzala, Boris Zachar